

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРНАЯ ПРАСТОРА 1920-х гг. ПРАЗ ПРЫЗМУ DIGITAL HUMANITIES

І. В. Ясюк

Артыкул прысвечаны пытанню міждысцыплінарасці ў літаратуразнаўстве, а менавіта выкарыстанню Digital Humanities. Аналізуецца магчымасць візуалізацыі даных для літаратуразнаўчага даследавання на прыкладзе літаратурнай прасторы 1920-х гг.

The article is dedicated to the issue of interdisciplinary in the literary studies viz. of using Digital Humanities directly in the literary studies. The possibility of data visualization for the literary research in the context of the literary field of the 1920s is analyzed.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: Digital Humanities (лічбавыя гуманітарныя навукі); літаратурнае поле; візуалізацыя даных.

Key words: Digital Humanities; literary field; data visualization.

Актуальным сёння з'яўляецца пытанне міждысцыплінарасці, калі пры аналізе літаратурных з'яў выкарыстоўваецца метадалогія іншых галін навук, даволі далёкіх ад філалогіі (ці, больш вузкая, ад літаратуразнаўства). Філалагічны аналіз з выкарыстаннем метадаў сумежных (і не толькі) дысцыплін дазволіць пашырыць далягляд традыцыйных літаратуразнаўчых даследаванняў.

У назве артыкула выкарыстана паняцце літаратурнай прасторы, што дазваляе паглядзець на літаратуру 1920-х гг. шырэй, чым пры традыцыйным гісторыка-літаратурным падыходзе. Выбраная назва якраз «прымушае» глядзець на літаратуру як на сістэму ўзаемадзеянняў і ўзаемаўплываў усіх удзельнікаў літаратурнай прасторы.

«Пашырэнне» аб'екта даследавання абумоўлівае пошук новых магчымасцей для аналізу, бо, разглядаючы перыяд ці асобны жанр, даследчык так ці інакш сутыкаецца з пытаннем аб'ёму даных, а праз гэта і з пытаннем выбару метадалогіі даследавання. У дадзеным выпадку звернемся да Digital Humanities. У межах артыкула будзем разглядаць «лічбавыя гуманітарныя навукі» (тэрмін разумеецца ў значнай ступені менавіта так) не як асобную плынь, школу (што ёсць ужо цяпер), але як сукупнасць метадаў, камп'ютарных тэхналогій для аналізу пэўнай літаратуразнаўчай праблемы. З іншага боку, наша разуменне будзе звязана з наступным: «Недахоп увагі да новай дысцыпліны і ў англамоўнай навуковай парадыгме дзягнастуецца тым, што ДН як навука і дысцы-

пліна да сённяшняга часу не мае дакладнай дэфініцыі. Пра гэта сведчыць інтэрнэт-праект *How do you define Humanities Computing / Digital Humanities?*, які цягнуўся з 2009 па 2011 гады, у якім прынялі ўдзел навукоўцы і студэнты з усіх кантынентаў. Напрыклад, азначэнне, якое дала С'юзан Грынберг з універсітэцкага каледжа Лондана (Вялікабрытанія), пацвярджае нашу думку пра тое, што гэта натуральны працэс выкарыстання новых медыя, тыповы не толькі для нашай лічбавай эпохі. «ДН – гэта новы тэрмін, які апісвае папярэднія віды дзейнасці (або іх сукупнасць), але які дае нам свежы вобраз ці метафару, што дазваляе паглядзець нам на гэту работу новымі вачамі» [2, с. 18].

Не хацелася б зводзіць выкарыстанне такіх метадаў толькі да простых схем, мап і дыяграм, хоць і яны з'яўляюцца неабходнымі кампанентамі візуалізацыі даных. Наша мэта – паказаць магчымасць выкарыстання метадаў лічбавых гуманітарных навук не толькі ў вырашэнні праблемы, але і ў магчымасці задаць пытанне. Нават простая візуалізацыя даных можа накіраваць на пэўную ідэю, у якім ракурсе далей весці даследаванне.

Выкарыстанне лічбавых метадаў у філалагічнай навуцы не новае, што пацвярджаецца, скажам, лінгвістычнымі даследаваннямі. Працяглы час актыўна развіваюцца метады машыннага аналізу ў мовазнаўстве, ды і сама дысцыпліна «камп'ютарная лінгвістыка» ёсць найярчэйшы прыклад нашаму тэзісу. Літаратуразнаўства, прынамсі постсавецкае, не можа даць прыкладаў шырокага прымянення *Digital Humanities* пры аналізе пэўнай літаратурнай праблемы – магчыма, толькі тэорыя літаратуры, у сэнсе пабудовы «схемы» рытмікі вершаў. Хоць у дадзеным выпадку варта зрабіць рэмарку, што ўсё ж піянерам гэтага напрамку быў Барыс Ісаакавіч Ярхо, які ў 1920-я гг. рабіў спробы выкарыстання матэматычных метадаў у літаратуразнаўстве. Яго манаграфія «Метадалогія дакладнага літаратуразнаўства» [3], на жаль, у свой час не была станоўча прынята з боку калег, а была выдадзена значна пазней; але ідэі Ярхо былі непасрэдна звязаны з тым, што мы цяпер называем *Digital Humanities*. Названая праца не была падтрымана на той час, калі вялікі аб'ём даных быў фактычна немагчымы з прычыны адсутнасці камп'ютараў і спосабу хуткага аналізу вялікага аб'ёму інфармацыі. Літаратуразнаўства таго часу «забракавала» ідэю Ярхо, спаслаўшыся на тое, што такая праца вымагае значных высілкаў – вялікай колькасці супрацоўнікаў для дзейнасці, якая, магчыма, і не прынясе неабходных практычных вынікаў.

Цікавы прыклад *Digital Humanities* у літаратуразнаўстве знаходзім у Франко Марэці і яго канцэпцыі «аддаленага чытання». «Па мерка-

ванні Марэці літаратуру варта вывучаць не ўгледваннем у дэталі, а разглядаць “з дыстанцыі” – прычым маецца на ўвазе ахопліванне не аднаго ці некалькіх твораў, а сотняў і тысяч тэкстаў. Толькі ў гэтым выпадку атрымаецца ўбачыць не канкрэтныя рысы стылю таго ці іншага аўтара, а некаторыя абстрактныя заканамернасці, што характарызуюць адрозну шматлікія тэксты» [1, с. 11]. Кніга Марэці не з’яўляецца чыстым доказам механізму дзеяння Digital Humanities, але паказвае магчымасці такога даследавання.

Франко Марэці прапаноўвае чытачу даследаванні апавяданняў пра Шэрлака Холмса. Пытанне заключалася ў тым, што вылучае кнігі пра Холмса сярод іншага корпуса дэтэктываў. Марэці спасылаецца на пэўнае адчуванне захопленасці, зацікаўленасці, калі прадукт падабаецца чалавеку, але неўсвядомлена. Даследчык паставіў задачу пастарацца знайсці гэта «нешта», што дазваляе «палюбіць» менавіта творы пра Холмса. Для гэтага былі не толькі прааналізаваны дэтэктыўныя апавяданні пра Шэрлака Холмса, але быў складзены корпус тэкстаў дэтэктыўнага жанру за пэўны перыяд. У дадзеным выпадку і вылучаецца пэўная праблема, якую дапамагаюць вырашыць лічбавыя метады: вялікі аб’ём даных.

«Праблема» Шэрлака Холмса выявілася ў наяўнасці/адсутнасці доказаў. Лёс аўтарскага апавядання залежыць ад таго, якім чынам аўтары працавалі з фармальнымі параметрамі [1, с. 103]. Менавіта прысутнасць доказаў стала пэўным каталізатарам чытацкай прыхільнасці. Марэці робіць выснову аб тым, што чытачу неабходна быць удзельнікам дзеяння, тым жа дэтэктывам, які раскрывае злачынства. Інфармацыю даследчык пабудоваў у выглядзе дрэва даных, дзе прапанаваны былі апавяданні паводле наяўнасці доказаў (не толькі наяўнасці, але і тых, якія былі відавочны ці не, галоўныя для вырашэння праблемы ці не, – бо гэта ўсё мела вялікае значэнне для таго, якія апавяданні ў выніку акажуцца на «вершаліне дрэва»). На самай справе ўверсе быў якраз Холмс, але не ўсе апавяданні. Гэта выклікала новыя пытанні. Марэці выказвае меркаванне, што для Артура Конан Дойля варта было падтрымліваць і «сімвалічнасць» Шэрлака Холмса, зрабіць яго пэўным Супермэнам, а таму некаторыя доказы сыходзілі толькі з боку галоўнага героя, а значыць, давалі чытачу і пэўны арыенцір, стваралі арэол непераможнасці вакол Холмса.

Даследаванне Марэці паказвае, што выкарыстоўванне Digital Humanities дазваляе не толькі вырашыць праблему, але і пры аналізе ўбачыць малюнак больш поўна, а значыць, з’яўляецца магчымасць паставіць іншыя пытанні і вывесці новыя гіпотэзы.

Аналіз літаратурнай прасторы ставіць перад намі праблему, з якой сутыкаліся і Б. Ярхо, і Ф. Марэці: вялікі аб'ём даных. Бо прастора не толькі тэксты і аўтары, але і перыядычны друк, выдавецтвы, кніжны рынак, цэнзурны апарат і інш. Прастора – гэта сістэма ўзаемаадносін, а значыць, колькасць суб'ектаў гэтых адносін каласальная. Пастарамся вызначыць пэўнае праблемнае поле, пры аналізе элементаў якога для нас будуць карыснымі сродкі Digital Humanities.

Пачнём з дзяржаўнай і тэрытарыяльнай сітуацыі. У 1921 г. быў заключаны Рыжскі мір, паводле якога Заходняя Беларусь аказалася пад уладай Польскай дзяржавы, а значыць, літаратурны рынак, інстытуцыі, а таксама сама літаратурная праца фактычна была падначалена зусім іншай сістэме, не такой, як у полі СССР. Але мы не можам цалкам аддзяліць Заходнюю Беларусь ад Савецкай, калі глядзім на літаратурнае поле (хоць тут трэба рабіць значную «заўвагу» – як вызначыць Заходнюю і Савецкую Беларусь: як два асобныя палі, як субпалі адзінага поля?).

Значыць, напрацоўкі Франко Марэці дазваляць пабудаваць мапу літаратурнай прасторы. Гэта значыць, у кожным выпадку мы маем літаратурныя цэнтры (Мінск, Вільня), свой набор інстытуцый, формы кантролю. Кожнае з гэтага само па сабе з'яўляецца літаратуразнаўчай праблемай, але ў цэлым яно дапаможа пабудаваць схему літаратурнай прасторы ў вызначаны час. Дадзеная схема, ахопліваючы розныя ўзроўні і ўзаемасувязі, дасць магчымасць для «візуалізацыі адосін» і вызначэння асноўных напрамкаў даследавання.

Мы робім аналіз літаратурнага свету 1920-х гг., дзе ў цэнтры знаходзіцца аўтар і твор, але варта разглядаць усе магчымыя пазалітаратурныя ўзаемасувязі і фактары, каб убачыць механізм дзеяння, законы поля. З аднаго боку, перад намі ўзаемадзеянне структур поля, якое ўплывае на аўтара і ў выніку на прадукт.

Аўтар непасрэдна звязаны з кніжным рынкам, выдавецтвамі, перыядычнымі выданнямі. Можна пабудаваць схему ўзаемасувязі аўтара і выданняў. Першым і галоўным фактарам будзе колькасць выданняў, з якімі супрацоўнічаў аўтар, г. зн. дзе канкрэтна выдаваліся творы, а таксама колькасць надрукаванага матэрыялу ў кожным выпадку. Гэта дапаможа выявіць асноўныя часопісы і газеты, дзе друкаваліся аўтары, пакажа ўзаемасувязь творцы (а праз гэта і літаб'яднання, да якога належаў аўтар) і друку.

Прааналізаваўшы вялікі аб'ём даных, можна сказаць пра пэўныя заканамернасці, а нават і пра аўтарскія стратэгіі, калі будзе бачна агульная сістэма ўзаемасувязей. Такім чынам, «ададаленае» чытанне ўжо на першы погляд дае плён.

Бібліографічныя спасылкі

1. Моретти Ф. Дальнее чтение / пер. с англ. А. Вдовина, О. Собчука, А. Шели ; под науч. ред. И. Кушнareвой. М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2016.
2. Пруденко Я. Д., Кузьмина Д. Ю. Гуманитарные науки в цифровой век или неотвратимость дисциплинарной гибридизации // Междунар. журн. исслед. культуры. 2012. № 3 (8). С. 17–23.
3. Ярхо Б. И. Методология точного литературоведения : избр. тр. по теории лит. / изд. подгот.: М. В. Акимова, И. А. Пильщиков, М. И. Шапир ; Рос. акад. наук, Отд-ние ист.-филол. наук, Ин-т языкознания, Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Ин-т мировой культуры. М. : Яз. славян. культур (А. Кошелев), 2006.

*I. В. Ясюк. Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
імя Янкі Купалы і Якуба Коласа*

*Iv. Yasiuk. Institute of Literature named after Yanka Kupala
National Academy of Science of Belarus
e-mail: iv.yasiuk@gmail.com*